

Horasan'da Dinî Hayat ve Tasavvuf: İlhanlılar Dönemi*

Kurban DURMUŞOĞLU*

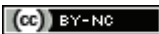
Öz

İlhanlılar dönemi, Orta Çağ İslâm dünyasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, siyasî ve toplumsal yapıların yeniden şekillendiği, dinî ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu bağlamda İran ve Hint geleneğinin buluştuğu kavşak noktası konumundaki Horasan coğrafyası da bu dönemde dinî ve tasavvufî hareketlerin merkezi olmuştur. İlhanlılar dönemi, bölgedeki İslâmî yapının şekillendiği ve tasavvufî düşüncenin güçlendiği bir dönemdir. Çalışma, bu süreçteki siyasî faktörlerin dinî yaşama nasıl etki ettiğini ele alırken, tasavvufun hem halk arasında hem de yönetim düzeyinde nasıl bir rol oynadığını analiz etmektedir. Çalışmada tasavvufî ekollerin ve tarikatların yayılımı, dinî liderlerin ve sûfilerin toplum üzerindeki etkileri ve İlhanlı yönetiminin tasavvufa yaklaşımı gibi konular ele alınmaktadır. Çalışma, kaynaklardan elde edilen verilerle, dönemin dinî atmosferine dair kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Araştırmada, Horasan'daki İslâmî pratiklerin ve tasavvufî düşüncenin nasıl bir dönüşüm geçirdiği; İlhanlıların bölgedeki dinî politikalarının bu dönüşüme nasıl yön verdiği incelenmektedir. Ayrıca, çalışmada dönemin önde gelen mutasavvıflarının ve dinî liderlerinin, Horasan'da dinî hayatın şekillenmesindeki rolleri üzerine de yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Horasan, İlhanlılar, Dinî Hayat, Tasavvuf, Hankâh.

* Bu makale Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL danışmanlığında hazırlanan İlhanlılar Döneminde Horasan (1256-1335) adlı tezden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, kdurmusoglu@bayburt.edu.tr, Bayburt, Türkiye ORCID: 0000-0001-5847-1209.

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

Religious Life and Sufism in Horasan: The Ilkhanid Period*

Kurban DURMUŞOĞLU*

Abstract

The Ilkhanate period is a significant turning point in the medieval Islamic world. This period was when political and social structures were reshaped, and religious and cultural transformations occurred. In this context, the geography of Khurasan, the crossroads where the Iranian and Indian traditions meet, became the center of religious and sūfī movements in this period. The Ilkhanate period is a period in which the Islamic structure in the region was shaped, and sūfī thought was strengthened. The study examines how the political factors in this process affected religious life and analyzes sufism's role among the people and at the administrative level. The study addresses issues such as the spread of sūfī schools and orders, the effects of religious leaders and sufis on society, and the Ilkhanate administration's approach to Sufism. The study aims to provide a comprehensive analysis of the religious atmosphere of the period with the data obtained from the sources. The research examines how Islamic practices and sūfī thought in Khurasan transformed and how the religious policies of the Ilkhanate in the region shaped this transformation. In addition, the study focuses on the roles of the leading sufis and religious leaders of the period in shaping religious life in Khurasan.

Keywords: Khurasan, Ilkhanate, Religious Life, Sufism, Khānkāh.

---

* This article is based on the dissertation *Khorasan in the Ilkhanid Period (1256–1335)*, prepared under the supervision of Prof. Dr. Musa Şamil Yüksel.

* Assist. Prof., Bayburt University, Department of History, Division of Medieval History, kdurmusoglu@bayburt.edu.tr, Bayburt, Türkiye ORCID: 0000-0001-5847-1209.

1. Giriş

Horasan coğrafyası, tarihsel süreç içerisinde yalnızca stratejik ve kültürel bir merkez olmakla kalmamış, aynı zamanda dinî çeşitliliğiyle de dikkat çekmiştir. Sâsânîler ile Bizans arasındaki uzun süreli siyâsî ve askerî mücadelelerin ardından bölge, İslâmîyet ile tanışmıştır. Bu dönemde İslâm’ın yayılmasıyla birlikte, daha önce etkin olan çeşitli inanç sistemleri zamanla etkilerini yitirmiş ve bölgede tek Tanrı inancı hâkim duruma gelmiştir (Safâ, III/I, 1369hş., s. 113; Ocak, 2002, s. 115; DeWeese, 2011, s. 722; Barthold, 2012, s. 65; Çetin, 1998, s. 238). Bölgede geçmişten itibaren görülen dinî çoğulculuk, Horasan’ın tasavvufî hareketler açısından da önemli bir merkez konumuna gelmesine zemin hazırlamıştır. Sûfilerin yoğun biçimde yaşadığı bu coğrafyada, özellikle Belh, Nîşâbûr ve Merv gibi şehirlerde tasavvufî eğilimlerin ve faaliyetlerin dikkate değer bir gelişme gösterdiği bilinmektedir (Hücvirî, 2016, s. 42; Keyanî, 2013, s. 197-198). Horasan’da faaliyet gösteren önemli sûfî şahsiyetler arasında Bahâüddîn Veled (öl. 628/1231), Ferîdüddîn Attâr (öl. 618/1221), Sa’deddîn Hammûye (öl. 671/1272-73’ten sonra [?]) ve Seyfeddîn Bâherzî (öl. 659/1261) gibi isimler öne çıkmaktadır. Ancak bu sûfî çevre, Moğol istilâsının yıkıcı etkilerinden ciddi biçimde etkilenmiştir. Söz konusu istilâ nedeniyle birçok sûfî ya hayatını kaybetmiş ya da bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sûfilerin mensubu oldukları tarikatlar arasında özellikle *Kübrevîlik*, *Yesevîlik* ve *Hâcegân* ekolü dikkat çeken yapılar arasında yer almaktadır (Eflâkî, 2012, s. 69; Devletşâh, 1338hş., s. 187; ez-Zehabî, XXIII, 1405, s. 364; el-Münzirî, III, 1405, s. 40, 67-68; el-Hanbelî, VII, 1416, s. 144-145; Razî, II, 1378hş., s. 748-749; Zirikli, I, 1399, s. 51; Uludağ, 1991, s. 474; Öngören, 2008, s. 389; Efendioğlu, 2009, s. 462-463; Ceceli Dursun, 2015, s. 108-113, 244-245; Ocak, 2020, s. 84-85). Özellikle Horasan, dinî ve tasavvufî açıdan diğer İslâm bölgelerine göre daha belirgin bir öneme sahiptir. Bunun temel nedenlerinden biri, bölgenin Türkistan ve Hindistan’a olan yakınlığıdır (Vekîlî vd., 1391 hş., s. 133). Schimmel (2001, s. 106)’ın, bu bağlamdaki tespiti oldukça önemlidir: “İran’ın doğu vilayetleri, tasavvufî eğilimlere sahip ruhlar için her zaman verimli bir toprak olarak övünmüştür.” Schimmel’in bu değerlendirmesi, Horasan’ın da bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Keyanî (2013, s. 197), Horasan’ı tasavvufun doğduğu bir merkez olarak nitelendirir ve bu bölgenin diğer İslâm bölgelerinden daha ayrıcalıklı olduğunu vurgulamaktadır.

Horasan, Moğol istilâsına kadar İslâmî kimliğini muhafaza etmiş ve bu durum İlhanlılar döneminde de devam etmiştir (Bausani, 2002, s. 224, 227). Dominikli rahip Simon De Saint Quentin (2006, s. 28)'in Moğolların, insanların dinî tercihlerini özgürce yaşamalarına müsaade ettiğini ve Müslümanların bu dönemde ibadetlerini rahatlıkla yerine getirdiğini belirtmesi, Moğol istilâsının Horasan'daki dinî yaşam üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını düşündürse de dönemin kaynakları bu durumu tam anlamıyla doğrulamamaktadır. Zira Şiblî-yî Numânî (II, 1343hş., s. 1), Moğol istilâsından sonra dinî ve tasavvufî hayatın yeniden canlandığını ifade ederek, bu sürecin farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır. Kargaşa döneminin ardından, İran coğrafyasında siyasî istikrarın yeniden tesis edilmesiyle birlikte, Selçuklulardan miras kalan dinî ve tasavvufî birikim, İlhanlı himayesinde Horasan'da yeniden canlanmaya başlamıştır.

Çalışma, İlhanlılar döneminde Horasan'daki dinî hayatın ve tasavvufî düşüncenin dönüşümünü ele alırken, bu süreçlerin hangi dinamiklerle etkileşim hâlinde olduğunu analiz etmeyi hedeflemektedir. Özellikle, İlhanlı yönetiminin dinî politikalarının ve bu politikaların yerel dinî uygulamalara etkilerinin derinlemesine incelenmesi, çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Horasan'da faaliyet gösteren mutasavvıfların ve dinî liderlerin rolü, dinî hareketlerin oluşumu ve bu hareketlerin bölge halkı üzerindeki etkileri üzerine odaklanmaktadır.

2. İlhanlılar Dönemi Dinî Hayat ve Tasavvufun Horasan'daki Yayılımı

İlhanlılar döneminde Horasan'daki nüfusun büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda Mazaherî (1972, s. 167). XIII. yüzyılda Horasan'da Hanefîlerin baskın bir demografik yapı oluşturdu ifade etmektedir. Horasan'daki dinî yapıyı dönemin coğrafya eseri olan *Nuzhetu'l-kulûb* en açık şekilde ortaya koymaktadır. *Nuzhetu'l-kulûb* (1915, s. 150), Horasan'ın genel olarak Sünnî bir yapıya sahip olduğunu ancak bölgede çeşitli mezhepsel farklılıkların da mevcut olduğu belirtmektedir. Mesela, Nîşâbûr'a bağlı Beyhak'ta Şîî, Cüveyn ve İsferyân'de ise Şafî nüfusun yoğun olduğu kaydedilmektedir (Huart, 1987, s. 1074; Bosworth, 1997, s. 107). Herât'ta Sünnî nüfus ağırlıkta olsa da (Kazvînî, 1915, s. 152; İbn Battûta, 2004, s. 367), İsfizar'da Şafîler (Kazvînî, 1915, s. 152) ve Hâf'ta Hanefîler yaşamaktaydı (Kazvînî, 1915, s. 154). Yine Tûs halkının da Müslüman

ve inançlarının oldukça sağlam olduğu aktarılmaktadır (Kazvînî, 1915, s. 151). *Nuzhetu'l-kulûb*'ün aktardığı bilgilere dayanarak Horasan'da Sünnî İslâm'ın belirgin bir ağırlığa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Abbâsî Halifeliği'nin ortadan kaldırılmasıyla birlikte yaşanan dinî değişimlerle birlikte, İran coğrafyasında Sünnîler zayıflarken, Nasîrüddîn Tûsî'nin etkisiyle Şîîlik ön plana çıkmıştır (el-Bağdâdî, 1424 hş., s. 251; Abû'l-Farac, II, 1999, s. 571). Sünnîler, İsmailîlerin ortadan kaldırılmasını olumlu karşılamış olsalar da Abbâsî Halifeliği'nin kaldırılmasını aynı şekilde değerlendirmemiştir. Halifelîğin kaldırılması, siyasal otoritenin hali-feden Moğol hanlarına geçmesi anlamına gelmekteydi (May, 2008, s. 85). Dolayısıyla, İlhanlı dönemi İran coğrafyasında Sünnî-Şîî çatışmasının var-lığı söz konusu olabilir (Eşrâkî & Cedîdî, 1385 hş., s. 41). Ancak mevcut bilgiler ışığında bu çatışmanın Horasan'da yaşanıp yaşanmadığı net olarak belirlenememektedir. *Nuzhetu'l-kulûb*'e göre Şîîlerin genel olarak Horasan dışında yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda (Kazvînî, 1915, s. 40, 47, 54-55, 58, 60, 62, 67-69, 79, 83, 115, 159), Horasan coğrafyasının Sünnî-Şîî çatışmasından nispeten uzak olduğu ifade edilebilir.

İlhanlılar döneminde tasavvuf hem hükümdarlar hem de halk arasında büyük bir ilgi görmüş ve bu ilgi Horasan'ın ötesinde, İlhanlı coğrafyasının birçok yerinde çeşitli tasavvufî düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Dayı, 2021, s. 58). İlhanlılar dönemindeki bu zengin tasavvufî hayata katkı-da bulunan önemli unsurlardan biri de İlhanlıların tıpkı ataları gibi derviş-leri, şeyhleri ve ruhanileri vergiden muaf tutmaları anlayışıdır (İbnü'l-İbrî, 2011, s. 25; Rezevî, 1388 hş., s. 329). İran coğrafyasındaki sûfîler, dinî ve tasavvufî hayatı canlı tutmak amacıyla faaliyetlerini *hankâh*lar üzerinden yürütmüştür. Bu dönemde pek çok şehirde *hankâh*ların kurulduğu belir-tilmektedir (Lambton, 2011, s. 225). Dervişlerin, şeyhlerin ve sûfîlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, ayrıca ikametgâh olarak kullandıkları bu yapılar, Horasan'da ilk olarak Kerrâmîler tarafından inşa edilmiştir. Genellikle sakin yerlerde konumlanan bu yapılar, zamanla çevresindeki yeni yerleşimlerle canlı bir ortam hâline gelmiştir. XI. yüzyılın ilk yarısında Horasan'daki *hankâh*lar, çoğunlukla şeyh ve dervişleri barındıran, kerpiç ve ağaçtan yapılan basit yapılar olarak tanımlanmıştır. Bu yapılar, genelde İslâm öncesi gelenekleri yansıtır ve dört eyvanlı olarak inşa edilmiştir; bu gelenek, Osmanlı dönemine kadar sürdürülmüştür. İlhanlı döneminde İran coğrafyasında *hankâh*ların inşası, özellikle Müslüman hükümdarların des-teğiyle gerçekleşmiştir (Keyanî, 2013, s. 141-280; Chabbi, 1997, s. 1025-1026; Uludağ & Tanman, 1997, s. 42-46; Dayı, 2021, s. 115-144).

3. İlhanlı Hükümdarlarının Horasan'da Dinî Hayatı ve Tasavvufu Himayesi

İlhanlı kuruluş dönemi hükümdarlarının İslâm'a mesafeli yaklaşımları, dinî ve tasavvufî hayat üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. İlhan Hülegü, 1260 yılında Harran bölgesinde karşılaştığı *Kalenderî* dervişlerine itibar göstermemiş ve danışmanı Nasîrüddîn Tûsî'nin etkisiyle onları öldürtmüştür. Bu olay, Hülegü'nün sûfî şeyhlerini, görünüşleri açısından Şamanlara benzemelerine rağmen desteklemediğini ortaya koymaktadır (Uyar, 2012, s. 11; Uyar, 2015, s. 216). Öte yandan İlhanlı hükümdarları Hülegü ve Abaka'nın bazı ermiş popüler sûfî şeyhleri sayesinde Müslüman olduklarına dair aktarımlar (*Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*, 2019, s. 38-44), gerçeği yansıtmamaktadır. İlhan Abaka'nın Aybek Baba adında bir Türk şeyhi ile olan yakınlığına dair anlatımlar mevcutsa da Uyar (2015, s. 216) bu kişinin gerçek bir şeyh değil, dönemin bir emîri ile karıştırıldığını tespit etmiştir.¹

İlhan Hülegü döneminde tasavvuf, inziva esaslı bir görünüme sahip olmuştur (Dayı, 2021, s. 65). Bu dönemde Horasan'da *Kübrevîlik* tarikatı etkili olmuştur. Şeyh Sa'deddîn Hammûye (Kazvînî, 1387 hş., s. 670), çeşitli ilmî seyahatlerin ardından 1243 civarında Horasan'a dönmüştür. Nîşâbûr'a bağlı Bahrâbâd'daki *hankâh* ve mescidi onaran Hammûye, bölgede Moğollarla uyumlu bir *Kübrevî* şeyhi olarak tanınmıştır. Hammûye'nin 1243/1244 yılında Herât'ta Kâdî Kemâleddin Ahmed'e, 1247 yılında Horasan'da Necmeddin Osman b. Muvaffak Edkânî'ye ve 1250 yılında yine Horasan'da İmam Şerefeddin'e yazdığı icazetnameler, onun Horasan'daki etkin *Kübrevî* şahsiyetini ortaya koymaktadır (Knysh, 2020, s. 237; Elias, 1994, s. 59-60; Landolt, 1995, s. 389-390).

Hülegü'nün ardından yönetimi devralan oğlu Abaka döneminde, tasavvuf toplum içinde giderek daha fazla güç kazanmış ve Müslümanların desteğiyle İlhanlı coğrafyasının farklı bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte, Müslüman devlet adamlarının mutasavvıflara yönelik koruyucu tutumları, İlhan Abaka'nın tasavvufî çevrelerle olan bağlarını kuvvetlendirmiştir (Dayı, 2021, s. 68). Reşîdüddîn, Abaka'nın Çağataylı Barak ile yapacağı savaş öncesinde evliya ve seyyit türbelerini ziyaret ettiğini kaydetmektedir (Reşîdüddîn, II, 1373 hş., s. 1080). Bu durum, Abaka'nın

---

¹ Uyar'ın Aybek Baba ile ilgili çalışması için bkzn. Uyar, 2014, 879-888.

tasavvufî inançlara verdiği önemi ve bu çevrelerle kurduğu yakın ilişkiyi göstermektedir. Abaka döneminde de tıpkı babası Hülegü zamanında olduğu gibi Horasan bölgesinde *Kübrevilik* etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Reşat Öngören (2008, s. 390), Sa'deddin Hammûye'nin Cüveyn'e bağlı Bahrâbâd'daki *hankâh*ının asırlar boyunca faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bu, *Kübrevilik*in bölgede köklü ve kalıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Abaka dönemine denk gelen önemli *Kübrevî* şeyhlerinden Radiyeddin Ali Lâlâ (ö. 1244)'nın tasavvufî mirasını sürdüren İsferyânlı Cemâleddin Ahmed Cûrfânî (ö. 1270)'nin Horasan bölgesindeki *Kübrevî* faaliyetlerin sürekliliğinde belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Câmî, 2020, s. 653; Gökbulut, 2010, s. 138, 171).

İlhanlılar döneminde hükümdarlarla sûfiler arasındaki ilişkinin en belirgin şekilde ortaya çıktığı dönem, Müslüman hükümdarların yönetimi olduğu zamana denk gelir. Bu bağlamda Köprülü, sûfilerin hem Moğolları hem de onlarla yakın olan Türk boylarını din değiştirmeye teşvik etmesi üzerinde durarak, Şamanlarla sûfilerin benzerliğinin bu süreci etkilediğini öne sürmektedir (May, 2008, s. 91). Ancak Amitai-Preiss (1999, s. 23, 38), bu iddianın ispatlanmamış bir varsayım olduğunu belirterek, İlhanlı hükümdarlarının ihtidasını, yönetici çevrelerle yakın olan ılımlı sûfilere bağlamaktadır. Her durumda, Müslüman hükümdarların döneminde Horasan bölgesindeki tasavvufî hareketlerin daha aktif olduğu söylenebilir. Bu dönemdeki ilk Müslüman hükümdar, İlhan Ahmed Tegüder'dir. Tegüder'in küçük yaşlardan itibaren *Ahmediyye* tarikatına mensup sûfilerle yakın ilişkisi olmuştur. Kaynaklarda Türk ve *Rıfâî* olarak tanımlanan Kemâleddin Abdurrahman el-Kevâşî ile olan ilişkisi dikkat çekmektedir (Uyar, 2012, s. 13; Uyar, 2015, s. 217; May, 2008, s. 91; Şahin, 2016, s. 114-115). Ahmed Tegüder'in dönemi için önemli bir husus, Babi Ya'kûb'un müritlerinden İşân Hasan Mengli adında bir Türk *Kalenderî* şeyhi ile olan ilişkidir (Reşîdüddin, II, 1373 hş., s. 1129). Ahmed Tegüder, bu *Kalenderî* şeyhine "karındaş" diye hitap etmiş ve çadırındaki *semâ*lara katılarak 1284 yılında Babi Ya'kûb'u ziyaret etmiştir (Pfeiffer, 2006, s. 383; Uyar, 2012, s. 17-18; Uyar, 2015, s. 221). *Kalenderî*liğin, Horasan Melametiliği'nin bir biçimi olduğu göz önüne alındığında (Ocak, 2017, s. 67), bu durum Ahmed Tegüder'in bir anlamda Melametiliği benimsediğini göstermektedir.

İslâmiyet'in benimsendiği Gazan Han dönemi, dinî ve tasavvufî faaliyetlerin yoğun şekilde yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Gazan

Han'ın Horasan valiliği sırasında Türkistan kökenli Mevlânâ Hibetullah ile kurduğu yakın ilişki, Gazan Han'ın tasavvufa olan ilgisinin bir başka göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Hândmîr, Gazan Han'ın Horasan valiliği sırasında Mevlânâ Hibetullah ile olan bu yakın bağlarını ve onların sürekli olarak gerçekleştirdikleri ilmi ve tasavvufi sohbetleri detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Mevlânâ Hibetullah'ın daha sonra Horasan'dan İlhanlı sarayına gelerek burada da büyük saygı gördüğü ve Gazan Han ile yakın ilişkisini sürdürdüğü belirtilmektedir (Hândmîr, III, 1333 hş., s. 190).

Gazan Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi, *Kübrevî* şeyhi Sa'deddîn Hammûye'nin oğlu Sadreddîn İbrâhim'in öncülüğünde gerçekleştirilen bir törenle olmuştur (Benâketî, 1348 hş., s. 455-456; Elias, 1994, s. 68-69). Sadreddîn İbrâhim, babasının vefatının ardından Bahrâbâd'daki *hankâh*ın başına geçerek buradaki tasavvufi faaliyetlerin sürekliliğini sağlamıştır (Öngören, 2008, s. 390). Gazan Han'ın Müslüman olmasında önemli bir rol oynayan Sadreddîn İbrâhim, İlhanlı sarayında da güçlü bağlar kurmuş ve bu çerçevede dönemin ünlü tarihçisi Atamelik Cüveynî'nin kızıyla evlenmiştir. Bu evlilik, Sadreddîn İbrâhim'in İlhanlı Devleti içindeki konumunu daha da güçlendirmiştir (Zerrînkûb, 1375 hş., s. 118; Elias, 1994, s. 67; Algar, 2006, s. 501). Gazan Han dönemi, aynı zamanda, Horasan bölgesindeki *Kübrevîyye* tarikatının etkisinin artarak devam ettiği bir dönem olmuştur. Cemâleddîn Ahmed Cûrfânî'nin silsilesini sürdüren ve *Kübrevîyye*'nin bir kolu olan *Nûriyye*, Nûreddîn Abdurrahman İsferâyînî (ö. 1317) tarafından temsil edilmiştir. İsferâyînî, Gazan Han ve oğlu Ölceytü ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve onlar için risaleler kaleme almıştır. Gazan Han'ın, İsferâyînî'ye büyük bir hürmet göstermesi, İsferâyînî'nin bu dönemdeki nüfuzunu ve İlhanlı sarayı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca, İsferâyînî'nin 1242 yılında Nişâbûr'a bağlı Kesirk köyünde doğmuş ve burada *Kübrevîyye* tarikatına intisap etmiş olması, 1242'den itibaren bölgede *Kübrevî* şeyhlerinin *hankâh*larda etkin bir şekilde faaliyet gösterdiklerini açıkça ortaya koymaktadır (İsferâyînî, 1383 hş., s. 15-20; Gökbulut, 2010, s. 171; Zümrüt Orhan, 2020, s. 647). Bu bilgiler, Gazan Han döneminin, sadece siyasî ve askerî açıdan değil, aynı zamanda dinî ve tasavvufi alanlarda da önemli gelişmelere sahne olduğunu göstermektedir. Gazan Han'ın İslâmiyet'i kabulü, İlhanlı Devleti'nde dinî yapının güçlenmesine ve tasavvufi hareketlerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Sadreddîn İbrâhim ve Nûreddîn Abdurrahman İsferâyînî gibi önde gelen mutasavvıflar, bu dönemdeki dinî ve tasavvufi gelişmelerin baş aktörleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Gazan Han, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, şer'i hükümlerin titizlikle uygulanmasına büyük önem vermiş ve tasavvufî çevrelerle olan ilişkilerini derinleştirerek dikkat çekici faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, mescitler, medreseler ve *dâr'uş-şîfâ* gibi İslâmî yapıların inşasına öncülük etmiş ve bu yapıların toplumsal hayatta yer edinmesine katkı sağlamıştır. Gazan Han, ayrıca kurdurduğu *hankâh*larda günde iki kez, sabah ve akşam vakitlerinde yemek dağıtılmasını emretmiş ve ayda iki kez sûfilerin *semâ* törenleri düzenlenmesini zorunlu kılmıştır (Şîrâzî, 1346 hş., s. 232-233). Bu tür uygulamalar, onun tasavvufî çevrelerle olan yakın ilişkilerini ve bu çevrelerin faaliyetlerine verdiği desteği göstermektedir. Gazan Han'ın, dönemin önde gelen mutasavvıflarıyla kurduğu yakın ilişkiler de dikkat çekicidir. Özellikle Şeyh Zâhid Gîlânî (ö. 1301)'yi zaman zaman ziyaret ettiği, bu ziyaretlerin Gazan Han'ın tasavvufî eğilimlerini güçlendirdiği ifade edilmektedir. İbn Bezzâz (1373 hş., s. 149-150, 206-208, 210-211, 229-230), eserinde Gazan Han ile Şeyh Zâhid Gîlânî arasındaki bu ilişkiden defalarca bahsetmektedir. Ayrıca, Gazan Han'ın Horasan bölgesindeki önemli dinî şahsiyetlerin türbelerini ziyaret ettiği de bilinmektedir. Özellikle İmam Rızâ ve Ebû'l-Hasan Harâkanî gibi velilerin türbelerine olan ziyareti, onun dinî hassasiyetini ve bu şahsiyetlere duyduğu saygıyı göstermektedir (Reşîdüddîn, 1940, s. 208; Özgüdenli, 2009, s. 408-409; Murtazavî, 1341 hş., s. 110).

Gazan Han'ın *Kübrevî*lere olan ilgisi kendisinden sonra da devam hâle getirilmiştir. Özellikle Ölceytü döneminde, *Kalenderî*ler diplomatik ilişkilerde en tanınmış ılımlı tasavvuf gruplarından biri olarak ön plana çıkmıştır (May, 2008, s. 94). Bu bağlamda, Türkmen babalarından Barak Baba (ö. 1307) dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Gazan Han, Barak Baba'ya özel bir ilgi göstermiştir. Bir dizi sınavdan sonra Gazan'ın yakın çevresine girmeyi başaran Barak Baba, bu konumunu Ölceytü döneminde de sürdürmüştür. Ölceytü, çeşitli bölgelere gönderdiği elçilik heyetlerine Barak Baba'yı da dâhil etmiştir (Ocak, 1992, s. 61; Lewis, 1986, a. 1031; Ocak, 2020, s. 225-226). XIII. yüzyılda Anadolu'da Cavlakî *Kalenderî*lerin yanı sıra, *Haydarî* ve *Vefâî-Babâî* şeyhleri de siyasî hayatta önemli roller üstlenmiştir (Azamat, 2011, s. 255).

Gazan Han zamanı Horasan'a bağlı Herât şehri dinî ve tasavvufî hayat açısından özel bir önem taşıyan bir dönemdir. Herât, tasavvuf geleneğinin ortaya çıkışından itibaren irfânî meselelerin tartışıldığı önemli bir merkez

hâline gelmiştir (Keyanî, 2013, s. 213). Bu dönemde, İlhanlı Devleti'ne bağlı Müslüman Kertler tarafından yönetilen bölge, özellikle *Câmiyye* ve *Çistiyye* tarikatlarına mensup şeyhlerin faaliyetleriyle ön plana çıkmaktadır. *Câmiyye* tarikatının önde gelen isimlerinden Şeyh Şihâbüddîn İsmail ve *Çistiyye* tarikatına mensup Hoca Kutbüddîn, siyasî meselelerde arabuluculuk rolleriyle bölgede önemli bir etki yaratmıştır. Orta Çağ İran'ında sûfiler, siyasî düşmanlar, boy liderleri ve devlet yetkilileri arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmeye aracı olarak kritik roller üstlenmiştir. Şehirlerin tehdit altında olduğu durumlarda, bölgedeki etkili sûfilerin şehirlerin korunmasına yönelik girişimlerde bulundukları da bilinmektedir (Potter, 2011, s. 232). Mesela, Melik Rüküddîn Kert'in, Haysâr Kalesi'nde Emîr Nevruz tarafından hapsedilen oğlu Fahrüddîn'in serbest bırakılmasında, Şeyh Şihâbüddîn İsmail ve Hoca Kutbüddîn gibi sûfilerin arabuluculuk görevini üstlendikleri görülmektedir. Bu olay, tasavvufi liderlerin siyasî krizleri çözmeye ne denli etkili olduklarını gösteren önemli bir örnektir. Benzer şekilde, Gazan Han'ın, Nikuderîlere verdiği destekten dolayı Melik Fahrüddîn'i cezalandırmak amacıyla Şehzâde Ölceytü'yü Herât'a göndermesi sırasında da Şeyh Şihâbüddîn İsmail araya girerek iki taraf arasında barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu tür örnekler, İlhanlıların karşılaştıkları siyasî sorunları çözmek için bölgedeki sûfi ve şeyhlerden nasıl faydalandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. İlhanlı Devleti, bu süreçte yerel güçleri etkili bir şekilde kullanmış ve sûfilerin yerel hanedanlar üzerindeki nüfuzunu kendi lehine çevirmeyi başarmıştır (Dayı, 2021, s. 83). Bu bağlamda, Gazan Han dönemi Herât'ta dinî ve tasavvufi faaliyetlerin sadece bölgesel değil, aynı zamanda siyasî etkiler de yarattığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Sûfilerin ve şeyhlerin hem yerel yönetimler hem de İlhanlı merkezî yönetimi nezdinde oynadıkları arabuluculuk rolleri, tasavvufun bu dönemdeki önemini daha da pekiştirmektedir. Bu durum, İlhanlıların, sûfilerin yerel hanedanlar üzerindeki etkisini etkin bir şekilde kullanarak bölgede istikrar sağlamaya yönelik çabalarını gözler önüne sermektedir.

Kert yöneticilerinin İlhanlı Devleti'nin desteğiyle Herât'ta yürüttükleri imar faaliyetleri, bölgedeki dinî ve tasavvufi hayatın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, Melik Şemsüddin Muhammed Kert, Herât'ın çeşitli mahallelerinde cami inşa ve imar faaliyetleri üstlenmiştir (Herevî, 1943, s. 184-185). Aynı şekilde, Melik Fahrüddin Kert de birçok cami ve medrese inşa ettirmiştir (Frye, 1986, s. 177; Uslu, 1988, s. 216).

Bu süreçte, Gıyâsüddîn Kert ise Herât Cuma Cami'nin restorasyonunu gerçekleştirmiş (Fasîh-i Hâfî, III, 1439 hş., s. 31; Hândmîr, III, 1333 hş., s. 378-379; Semerkandî, 1372 hş., s. 124) ve caminin kuzeyinde Gıyasiye Medresesi'ni inşa ettirmiştir (Hândmîr, III, 1333 hş., s. 379). Ayrıca, Gıyâsüddîn Kert, Herât'a bağlı Câm şehrinde Şeyh Ahmet Türbesi'nin genişletilmesini sağlamıştır (Golombek, 1971, s. 28). Kertler döneminde gerçekleştirilen bu imar faaliyetleri, Herât'taki dinî ve tasavvufî yaşamın canlılığını koruması ve gelişmesi açısından son derece önemli bir rol oynamıştır. Bu faaliyetlerin temelinde, Kert yöneticilerinin Müslüman kimliklerinin yanı sıra, İslâm'ın bölgedeki etkisini güçlendirme arzusu yatmaktadır. Kertlerin bu imar çalışmaları, aynı zamanda, onların ilim ve tasavvuf merkezlerine verdikleri önemi de yansıtmaktadır.

Gazan Han'ın ardından tahta geçen Ölceytü döneminde, Herât'taki *Câmiyye* ve *Çiştîyye* tarikatlarının şeyhleri etkinliklerini sürdürmüştür. Ancak Ölceytü dönemi, mezhepsel geçişlerin en yoğun yaşandığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu geçişler, Ölceytü'nün Hanefî, Şafîî ve sonunda Şîî mezheplerini benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, bu dönemde İlhanlılar arasında Şîî din adamlarının daha etkili olduğu gözlemlenmiştir (Beyânî, II, 1371 hş., s. 484-486; Özgüdenli, 2007, s. 346; Özgüdenli & Umanç, 2023, s. 76-78). Buna rağmen, bu mezhepsel geçişler tasavvufa olan ilgiyi azaltmamıştır. Ölceytü, tıpkı abisi Gazan gibi, tasavvufa büyük bir ilgi göstermiştir. Kâşânî (1348 hş., s. 107-108)'nin Ölceytü'nün sürekli âlimlerle oturup kalktığını, onların ilmi sohbetlerine katıldığını ve medrese yapılmasına önem verdiğini vurgulaması, bu ilgiyi gösterir.

Ölceytü döneminde Horasan bölgesinde, özellikle tasavvufî hareketler yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde *Kübrevilik* ve onun bir kolu olan *Nûriyye* tarikatı etkinliklerini sürdürmüştür. Ölceytü *Kübrevî* şeyhi Sa'deddîn Hammûye'nin oğlu Sadreddîn İbrâhim ile yakın ilişki kurmuştur (Özgüdenli, 2007, s. 346). Bölgedeki tasavvufî hareketlerin merkezî olarak bilinen Bahrâbâd'daki *hâhgâh*ın, bu dönemde de etkisini sürdürdüğü kuvvetle muhtemeldir; zira bu merkez uzun yıllar boyunca faal bir şekilde tasavvufî hayatın odak noktası olmuştur. Beyânî (II, 1371 hş., s. 713), *Nûriyye* tarikatının Horasan'da, Nûreddîn Abdurrahman İsferâyînî'nin rehberliğinde varlığını devam ettirdiğini aktarır. İsferâyînî'nin, Ölceytü'nün ölümünden bir yıl sonra vefat etmesine rağmen, Nîşâbü'r'a bağlı Kesirk'te-

ki *hankâh* üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durum, *Nûriyye* tarikatının Horasan'daki etkinliğinin sadece teorik değil, aynı zamanda pratik bir karşılığı olduğunu ve bölgedeki manevî liderliğini devam ettirdiğini göstermektedir. *Kübrevîlik* ve *Nûriyye* tarikatlarının yanı sıra, Herât özelinde *Câmiyye* ve *Çiştîyye* tarikatlarının da bu dönemde aktif olduklarını kaynaklar ifade eder. Bu durum, tasavvufî hareketlerin sadece dinî ve manevî bir alanla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda siyasî arenada da etkin bir rol oynadığını gösterir. Özellikle *Çiştîyye* tarikatı mensubu Şeyh Kutbüddîn'in, İlhanlı emîri Danişmend Bahadır ve Herât meliki Fahrüddîn Kert arasındaki krizlerin çözümünde arabulucu olarak öne çıkmıştır (Herevî, 1943, s. 466-467; Hâfız-ı Ebrû, 1317 hş., s. 21-22; İsfizârî, I, 1338 hş., s. 444; Mîrhând, VIII, 1380 hş., s. 4285).

Son İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd döneminde de Horasan'daki dinî ve tasavvufî hayat, büyük ölçüde kendisinden önceki hükümdarların dönemleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak, Ebû Sa'îd, babası gibi Şiîliği benimsememiş, aksine Sünnîliği tercih etmiştir (Yuvalı, 1994, s. 219). Onun sûfilere himaye etmesi ve *hankâh*ları inşa ettirmesi, tasavvufî hayatın bölgede olumlu bir şekilde yükseldiğine işaret etmektedir (Murtazavî, 1341 hş., s. 111). Sadreddîn İbrâhim aracılığıyla Bahrâbâd'daki *hâhgâh*ın bu dönemde de etkinliğini koruduğu kuvvetle muhtemeldir. Sa'deddîn Hammûye'den sonra *hâhgâh*ın başına geçen oğlu Sadreddîn İbrâhim'in 1322 yılında vefat ettiğine göre (Elias, 1994, s. 68-69), Ebû Sa'îd'in hükümdarlığı döneminde *hâhgâh*ın aktif olduğu ve faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Ebû Sa'îd döneminde Horasan coğrafyasında tasavvufî hareketlerin çeşitliliği dikkat çekmektedir. *Kübrevîlik* tarikatının yanı sıra, *Rûkniyye* tarikatı da bu bölgede varlık göstermiştir. *Rûkniyye* tarikatı, özellikle Tûs şehrinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu etkinin en somut örneklerinden biri, tarikatın kurucusu olan Alâüddevle-i Simnânî (ö. 1336)'nin takipçilerinden Şeyh Abdullah Garcistânî (ö. 1333)'ye ait bir *hankâh*ın Tûs'ta bulunmasıdır (Keyanî, 2013, s. 208). Bu *hankâh*, *Rûkniyye* tarikatının Horasan'daki etkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Alâüddevle-i Simnânî'nin, Argun'un Horasan'daki şehzâdelik döneminde onun yanında bulunmuş ve bu ilişki Argun'un hayatı boyunca devam etmiştir (Şahinoğlu, 1989, s. 345). Lane (2011, s. 256), bu ilişkinin Simnânî'nin tasavvufî ve siyasî etkisini arttıran bir faktör olduğunu öne sürmektedir. Simnânî,

Herât'taki *Câmiyye* ve *Çiştîyye* şeyhleri gibi, bölgede yaşanan siyasî krizlerin çözümünde de aktif rol almıştır. Bu arabuluculuk faaliyetleri, Simnânî'nin bölgedeki itibarını ve tanınırlığını arttırmış, onu dönemin önemli mutasavvıflarından biri hâline getirmiştir. Simnânî'nin tarikatı olan *Rûkniyye*, Argun döneminden itibaren Horasan'da etkili olmaya başlamış ve bu etkinlik Ebû Sa'îd döneminde de devam etmiştir. Tarikatın özellikle Tûs şehri ve çevresinde aktif bir şekilde faaliyet gösterdiği, çeşitli kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Simnânî'nin en önemli müritlerinden biri olan Şeyh Abdullah Garcistânî de bu dönemde Tûs'ta önemli bir rol üstlenmiştir. Câmi (2020, s. 681-682)'ye göre, Garcistânî, şeyhi Simnânî tarafından Tûs'a gönderilmiş ve burada bir *hankâh* kurmuştur. Ayrıca, Câmi, Garcistânî'nin, ismini vermediği dönemin hükümdarının isteği üzerine düşmanla yapılan savaşlara katıldığını ve bu savaşlardan birinde şehit düşerek Tûs'a gömüldüğünü aktarmaktadır. Bu bilgiler, Garcistânî'nin, sadece bir tasavvufî lider değil, aynı zamanda savaşlara katılan ve bu uğurda şehit düşen bir figür olarak da anıldığını gösterir. *Rûkniyye* tarikatının, Horasan'daki diğer tasavvufî hareketlerle paralel olarak hem dinî hem de siyasî alanda etkili olmuştur. Simnânî'nin liderliğinde şekillenen bu tarikat, Ebû Sa'îd döneminde de faaliyetlerini sürdürmüş ve Horasan'ın manevî yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarikatın siyasî otorite ile kurduğu ilişkiler, *Rûkniyye*'nin tasavvufî öğretilerini yayma sürecinde stratejik bir konum elde etmesine olanak sağlamıştır. Bu durum, *Rûkniyye* tarikatının Horasan coğrafyasında kalıcı bir etki bırakmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

İbn Battûta'nın seyahat notları da Horasan'daki dinî ve tasavvufî hayat üzerine bazı bilgiler vermektedir. 1300'lü yıllarda bölgeyi ziyaret eden ünlü seyyah, Belh'te karşılaştığı ve etkileyici bulduğu bir zaviyeden bahsetmektedir. Zaviyenin şeyhi Hacı Hurd ile şehri gezdiğini ve zahid ve sûfî İbrahim b. Edhem'in evinin hâlâ aktif olarak kullanıldığını ifade etmektedir (İbn Battûta, 2004, s. 366-367). *Horasan Mektebi*'nin kurucularından olan ve *Çiştîyye* tarikatının bir üyesi olan Edhem (Öngören, 2000, s. 294; Nizami, 1993, s. 343)'in evinin Battûta döneminde de aktif bir şekilde kullanılması, *Çiştîyye* tarikatına mensup şeyhlerin bu zaviyede yaşadığını göstermektedir.

Horasan'daki seyahati sırasında Herât'a uğrayan İbn Battûta, Cam şehrinde Ahmed-i Câmi (öl. 536/1141)'ye atfedilen *Câmiyye* tarikatının faa-

liyetlerinin bölgedeki torunları tarafından sürdürüldüğünü belirtmektedir. Battûta, Ebû Sa'îd'in bu bölgeyi ziyaret ederek Şeyh Ahmed'in zaviyesinde konakladığını ve Şeyh Şihâbüddîn'in Allah yoluna nasıl yöneldiğini aktarmaktadır. Ayrıca, Ebû Sa'îd'in son dönemlerinde Kutbeddin Haydar (öl. 618/1221 [?])'ın doğduğu yer olan Zâve'yi ziyaret eden Battûta, *Haydarî* dervişlerinin vücutlarına, özellikle cinsel organlarına bilezikler ve demir halkalar taktıklarını gözlemlemiştir (İbn Battûta, 2004, s. 372-373). Zâve'de metfun bulunan Kutbeddin Haydar'a (Kazvîni, 1915, s. 154) atfedilen Haydarîlerin bölgedeki varlığı, Ahmet T. Karamustafa tarafından, İranlı şair Pûr Bahâ'nın *Kârnâme-i Evkâf* adlı eserine dayanarak 1269 yılına tarihlenmektedir. Pûr Bahâ'nın eserinde, Zâve'nin güneydoğusunda ki Hâf civarında bir *Haydarî* dervişinden bahsedilmekte olup, bu dervişin dış görünüşü Battûta'nın tanımladığı *Haydarî* dervişlerine benzemektedir (Karamustafa, 2019, s. 72).

4. Sonuç

İlhanlılar döneminde Horasan'daki Müslüman topluluklar, bu dönemin çeşitli zorluklarına rağmen dinî kimliklerini büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Horasan'daki Müslüman toplulukların, dinî ve tasavvufî hayatlarını sürdürmesinde, İlhanlı hükümdarların kabul ve destekleri önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, Horasan'da belirgin bir şekilde etkili olan tarikatların başında *Kübrevilik* gelmektedir. İlhanlı hükümdarlarının bu tarikat üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. İlhan Hülegü'nün Horasan'da hüküm sürmeye başlamasıyla birlikte, *Kübrevilik* tarikatı ve onun çeşitli kolları, özellikle *Nûriyye*, *Rûkniyye* ve *Haydarîlik* bölgede yeniden etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bu tarikatlar, mevcut *hankâh*larda faaliyetlerine devam etmiştir. İlhanlılar döneminde Horasan'da yeni bir tarikatın ya da tasavvuf hareketinin ortaya çıktığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yerine, mevcut tarikatlar İlhanlı yönetimi altında yeniden aktif hale gelmiştir. Bu durum, İlhanlı hükümetinin bölgedeki eski tasavvufî geleneklere ve tarikatlara olan yaklaşımının bir yansımasıdır. Özellikle Horasan'da *Câmiyye* ve *Çiştîyye* tarikatları, bölgedeki siyasî krizlerin çözümünde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu tarikatlar, siyasî ve sosyal süreçlerde etkili olmuş ve bölgedeki çeşitli krizlerin yönetiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Sonuç olarak, İlhanlılar döneminde Horasan'daki dinî ve tasavvufî hareketler, İlhanlı yönetiminin desteği ve etkisi altında varlıklarını sürdürmüş ve bölgedeki siyasî süreçlerde önemli bir rol oynamıştır.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Ahmed Eflâkî. (2012). *Ariflerin menkıbeleri*. (Çev. Tahsin Yazıcı). Kabalıcı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1897).
- Algar, H. (2006). Necmeddîn-i Kübrâ: Kübreviyye. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 32, s. 498-506). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Amitai-Preiss, R. (1999). Sufis and Shamans: some remarks on the islamization of the Mongols in the Ilkhanate. *JESHO*, 42(1), 27-46. 27-46. <https://www.jstor.org/stable/3632297>
- Azamat, N. (2011). Kalenderiyye. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 24, s. 253-256). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barthold, W. (2012). *İslâm medeniyeti tarihi*. (Çev. M. Fuad Köprülü). Akçağ Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1918).
- Bausani, A. (2002). İlhanlı hakimiyeti zamanında İran'da din. (Çev. Mustafa Uyar). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, 223-231. http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmklzt.php?navdil=..tr&midno=123485625&Dergi_alkod=1351
- Beyânî, Ş. (1371 hş.). *Dîn ve devlet der Îrân 'ahd-i Mogûl*. (C. 2). Iran Universtiy Press.
- Bosworth, C. E. (1997). Isfarâyîn. İçinde *Encyclopedia of Islam* (C. 4, s. 107). Brill.
- Ceceli Dursun, G. (2015). *Hârizmşâhlar devleti'nde ilmî hayat*, (Kayıt No. 425555) [Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Chabbi, J. (1997). *Khānkhāh*. İçinde *Encyclopedia of Islam* (C. 4, s. 1025-1026). Brill.
- Çetin, O. (1998). Horasan. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 18, s. 234-241). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dayı, Ö. (2021). *İlhanlılar zamanında tasavvuf (İran Moğollarında hângâhlar ve sûfiler)*. Altınordu Yayınları.
- DeWeese, D. (2011). Islam in central Asia. İçinde Idris El Hareir and El Hadji Ravane M'Baye (Ed.), *The Different Aspects of Islamic Culture (721-734)* (Vol. 3), Unesco Publishing.

- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci. (2004). *İbn Batûtâ seyahatnâmesi*. (Çev. A. Sait Aykut). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayının tarihi 1829).
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî (2011). *Târîhu muhtasari'd-düvel*. (Çev. Şerafettin Yaltkaya). TTK Yayınları.
- Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed Kâşânî. (1348 hş.). *Târîh-i Ülcâyâtü*. (Neşr. Mehîn Hambelî).
- Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. (1416). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahabîri men zeheb*. (C. 7). Daru İbn-i Kesîr.
- Efendioğlu, M. (2009). Sem'ânî, Abdürrahim b. Abdülkerîm. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 36, s. 462-463). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Elias, J. J. (1994). The sufi lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi. *Iranian Studies*, 28(1), 53-75. <https://www.jstor.org/stable/4310886>
- Emîr Devletşâh Semerkandî. (1338 hş.). *Tezkiretu's-su'arâ* (Tash. Muhammed Ramazânî). İntişârât-i Pedîde-i Hâver.
- Eşrâkî, İ. & Cedîdî, N. (1385 hş). Tasavvuf-i İrânî karn-i hetom tâ dehom-i hicrî, besterî berâyî tekvîn-i nohzet-i Safevîyân. *Meskûviyye*, (2), 35-52.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddin Muhammed Hâfî. (1340-1439 hş.). *Mucmel-i fasîhî*. (C. 2-3). (Tash. Mahmûd Ferruh). Kitâbufuruş-i Bastan.
- Frye, R. N. (1986). Harât. İçinde *Encyclopedia of Islam* (C. 3, s. 177-178). Brill.
- Gıyâseddîn b. Humâmeddîn el-Hüseynî Hândmîr. (1333 hş.). *Habîbu's-siyer*. (C. 3). (Haz. Muhammed Debîr Siyâkî). Kitâbfuruş-i Hayyâm.
- Golombek, L. (1971). The chronology of turbat-i shaikh Jâm. *Iran*, (9), 27-44. <https://doi.org/10.2307/4300436>
- Gökbulut, S. (2010). *Necmeddîn-i Kübrâ hayatı, eserleri, görüşleri*. İnsan Yayınları.
- Gökbulut, S. (2016). İbrahim Zâhid Gîlânî üzerine bir inceleme. *Sûfî Araştırmaları*, 7(13), 47-64. <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=87571875&Dergivalkod=0543>

- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû 'l-Farac tarihi*. (C. 2). (Çev. Ömer Rıza Doğrul). TTK Yayınları.
- Günaltay, Ş. (1943). Selçuklular'ın Horasan'a indikleri zaman İslâm dünyasının siyasal, sosyal, ekonomik ve dinî durumu. *Belleten*, 7(25), 59-99. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/81332/1399936>
- Hâfız-ı Ebrû. (1317 hş.). *Zeyl-i Câmi 'u 't-tevârîh-i Reşîdî*. (Neşr. Hânâbâ Beyânî). Şirketi Tezâmuni İlmî.
- Hamdullah Mustevfî-yi Kazvînî. (1387 hş.). *Târih-i guzîde*. (Haz. Abdülhüseyn Nevâ'î). İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Hamdullah Mustevfî-yi Kazvînî. (1915). *Nuzhetu'l-kulûb*. (Neşr. G. L. Strange). *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qulûb, Composed by Hamd Allah Mustavfî of Qazwîn in 740 (1340)*.
- Huart, Cl. (1987). İsfereyîn. İçinde *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 5/2, s. 1074). Milli Eğitim Basımevi.
- Hücvirî. (2016). *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat bilgisi)*. (Haz. Süleyman Ulu-dağ). Dergâh Yayınları.
- İmam Şemseddîn b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî. (1374-1405). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. (C. 23). Müessetür Risâle.
- Karamustafa, A. T. (2019) *Tanrının kural tanımaz kulları İslâm dünyasında derviş toplulukları (1200-1550)*. (Çev. Ruşen Sezer). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1994).
- Kemâleddin Abdürrezzâk-ı Semerkandî. (1372 hş.). *Matla-ı sa'deyn ve mecma-ı bahreyn*. (Neşr Abdülhüseyn Nevâ'î). Müessese-i İtlâ'ât ve Tahkîkât-i Ferhengî.
- Kemâlüddîn Ebû'l-Fazî Abdürrezzâk b. Ahmed eş- Şeybânî el-Bağdâdî. (1424 hş.). *el-Hevâdisu'l-câmi'a ve'l-tecâribu'n-nâfi'a fî'l-mi'ati's-sâbi'a*. (Tahk. Mehdi En-necm).
- Keyanî, M. (2013). *Hankahlar tarihi*. (Çev. Ali Ertuğrul-Süleyman Gökbulut). Büyüyenay Yayınları.
- Knysh, A. (2020). *Tasavvuf tarihi*. (Çev. Nurullah Koltaş) Ketebe Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2013). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları.

- Lambton, A. K. S. (2011). Ortaçağ İran'ında sufiler ve devlet. (Çev. Murat Zengin). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(50), 211-230. https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000503
- Landolt, H. (1995). Sa'd al-Dîn al-Hammû'î. İçinde *Encyclopedia of Islam* (C. 8, s. 703-704). Brill.
- Lane, G. (2015). Persian notables and the families who underpinned the Ilkhanate. İçinde Reuven Amitai-Michal Biran (Ed.), *Nomads as agents cultural change the Mongols and their Eurasian predecessors* (s. 182-213). University of Hawai'i Press.
- Lane, G. E. (2011). The Mongols in Iran. İçinde Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford handbook of Iranian history* (s. 243-270). Oxford University Press.
- Lewis, B. (1986). Barak Baba. İçinde *Encyclopedia of Islam* (C. 1, s. 1031-1032).
- Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-nâme"*. (2019). (Haz. Abdülbâki Gölpınarlı). İnkılâp Yayınları.
- May, T. (2008). The Relationship between sufis and Inner Asian ruling elites. *Southeast Review of Asian Studies*, (Vol. 38), 84-101. <https://research.ebsco.com/c/mwvn5v/viewer/pdf/3ehxa5olc>
- Mazaherî, A. (1972). *Ortaçağda müslümanların yaşayışları*. (Çev. Bahriye Üçok). Varlık Yayınları.
- Molla Câmi. (2020). *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds (Evliyâ Menkıbeleri)*. (Haz. Abdulkadir Akçiçek). Huzur Yayınları.
- Mu'înu'd-din Muhammed Zamçî İsfizârî. (1338). *Ravzâtu'l-cennât fî evsâfi medîneti'l-Herât*. (C. 1). (Neşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâmî). İntişarat-ı Danişgah-ı Tahrân.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând. (1380 hş.). *Târîh-i ravzatu's-safâ*. (C. 8). (Tash. Cemşid Kiyânfer). İntişârât-ı Esâtîr.
- Murtazavî, M. (1341). *Tahkîk-i derbâre-i dovre-i İlhanân-i Îrân*. Kitâbfurûş-i Tahrân.
- Nizami, K. A. (1993). Çiştîyye. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 8, s. 343-346). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Nûreddîn Abdurrahmân İsferâyînî. (1383 hş.). *Kâşifu'l-esrâr*. Müessesese-i Mutâla'ât-i İslâmî.
- Ocak, A. (2002). *Selçukluların dinî siyaseti (1040-1092)*. TATAV Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). Barak Baba. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 5, s. 61-62). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2017). *Osmanlı imparatorluğunda marjinal sûfilik: Kalenderîler XIV-XVII. yüzyıllar*. Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2020). *Babailer İsyanı Alevîliğin tarihsel alt yapısı*. Dergâh Yayınları.
- Öngören, R. (2000). İbrahim b. Edhem. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 21, s. 293-295). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öngören, R. (2008). Sa'deddîn-i Hammûye. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 35, s. 389-391). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2007). Olcaytu Han. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 33, s. 345-347). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2009) *Moğol İranında gelenek ve değişim Gâzân Han ve reformları (1295-1304)*. Kaknüs Yayınları.
- Özgüdenli, O. G., & Umanç, Fırat. (2023) Bir İlhanlı hükümdarının ibadet dünyası: Sultan Olcâytû Muhammed (1304-1316). *TAD*, 42(73), 73-104.
- Pfeiffer, J. (2006). Reflections on a 'double rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol elite during the early Ilkhanate. İçinde Linda Komaroff (Ed.), *Beyond the Legacy of Genghis Khan* (s. 369-389). Brill.
- Potter, L. G. (2011). Moğollar sonrası İran'da sûfiler ve sultanlar. (Çev: Hanifi Şahin). *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 28, 215-243. <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=49777500&Dergival kod=0579>
- Razî, E. A. (1378 hş.). *Tezkire-i heft iklîm*. (C. 2). (Tash. Seyyîd Muhammed Rızâ Tâhirî). Soruş.
- Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî (1373 hş.). *Câmi'u't-tevârih-i Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî*. (C. 1-5). (Tash. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî), Neşr-i Elbruz.

- Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî. (1940). *Târîh-i mubârek-i Gâzânî*. (Neşr. Karl Jahn), *Geschichte Gâzân-Hân's aus dem Ta'rîh-i Mubârek-i Gâzânî des Reşîd al-Dîn Fadlallâh b. 'Imâd al Daula Abû'l-Hair*.
- Rezevî, S. E. (1388 hş.). *Şehr, siyâset ve iktisâd der 'ahd-i İlhanân*. Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Safâ, Z. (1369 hş.). *Târîh-i edebîyyât der Îrân*. (C. 3//1). İntişârât-ı Firdovs.
- Schimmel, A. (2001). *İslamın mistik boyutları*. (Çev. Ergun Kocabıyık). Kabalcı Yayınları.
- Seyf bin Muhammed bin Ya'kûb el-Herevî. (1943). *Târîh-nâme-yi Herât*. (Neşr. Muhammed Zubeyr es-Siddikî).
- Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî. (1348 hş.). *Târîh-i benâketî*, (Tash. Ca'fer Şi'âr).
- Simon De Saint Quentin. (2006). *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. (Çev. Erendiz Özbayoglu). DAKTAV.
- Şahin, H. (2016). İlhanlıların sosyo-politik ilişkilerinde dinî-mezhebî kabullerin rolü. *İLTED*, 45, 114-115.
- Şahinoğlu, M. N. (1989). Alâüddeve-i Simnânî. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 2, s. 345-347). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî. (1346 hş.). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*. (Tash. Abdulmuhammed Âyetî). İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i Îrân.
- Şiblî-yî Numânî. (1343 hş.). *Şî'ru'l-'Acem/ Târîh-i şî'r ve edebîyyât-i Îrân*. (C. 2). (Ter. Seyyid Muhammed Takî Fahr Daî-yi Gilanî).
- Tevekkülî b. İsmâîl b. Hâc Muhammed el-Erdebîlî (İbn Bezzâz), *Safvatu's-safâ*, tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâ-î Mecd, Tebriz 1373 hş.
- Uludağ, S. (1991). Bâharzî, Seyfeddîn. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 4, s. 474-475). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S., & Tanman, M. B. (1997). Hankah: Mimari. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 16, s. 42-46). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Uslu, R. (1988). Herât. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 17, s. 215-218). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uyar, M. (2012). İlhanlı hükümdarlarının İslâm'a girmesinde rol alan Türk sûfîleri: İlhan Tegüder ve Gazan Han devirleri. *Belleten*, 76(275), 7-30. <https://doi.org/10.37879/belleten.2012.7>
- Uyar, M. (2014). Bir Ortaçağ Anadolu sûfîsi hakkında yeni bulgular: Aybek Baba şeyh mi, emîr mi?. *Belleten*, 78(283), 879-891. <https://doi.org/10.37879/belleten.2014.879>
- Uyar, M. (2015). Ortaçağ Moğol hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk unsurların ve Türk din anlayışının rolü üzerine. İçinde Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ed.). *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar* (s. 211-233). Hel Yayıncılık.
- Vekîlî, H., Şerîf, H., & Sâdât, İ. (1391 hş.) Peyvestegîhâyî tasavvuf ve tesennon der Horâsân siddehâyî sevvom tâ şeşom-i hicrî. *Fasılname-i 'İlmî-Pejûheşî Pejûheşnâme-yî Târih-i İslâm*, 7, 123-136.
- Yuvalı, A. (1994). Ebû Said Bahadır Han. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. 10, s. 218-219). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zekiyüddîn Ebû Muhammed Abdulazîm b. Abdulkavî el-Münzirî. (1405). *el-Tekmile livefeyâtî'n-nakale*. (C. 3). Müessetür Risâle.
- Zerrînkûb, A. (1375 hş.). *Donbâle-i costecû der tasavvuf-i İrân*. İntişârât-i İlmî.
- Zirikli, H. (1399). *el-A'lâm*. (C. 5). Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Zümrüt Orhan, K. (2020). İsferâyînî, Nüreddin. İçinde *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C. EK-1, s. 647-648). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.